

'પ્લેગ' કૃતિમાં રજૂ થતો માનવ જીવન-સંઘર્ષ

શાહ આશા એચ

પીએચ.ડી શોધાર્થી,
ગુજરાતી વિભાગ,
ભાષા સાહિત્ય ભવન,
ગુજરાત યુનિવર્સિટી.

પ્લેગ કૃતિના મૂળ સર્જક આલ્બેર કામૂ છે. તેમનો જન્મ ઈ.સ. ૧૯૧૩માં થયો હતો. ૪ જાન્યુઆરી ઈ.સ. ૧૯૬૦ના રોજ એક મોટર અકસ્માતમાં અકાળે તેમનું અવસાન થયું. પ્લેગએ મૂળ ફ્રેંચ ભાષામાં લખાયેલી નવલકથા છે. આ નવલકથા ઈ.સ.૧૯૪૭માં પ્રગટ થઈ હતી. તે પણ ફ્રેંચ ભાષામાં ત્યાર પછી ઈ.સ.૧૯૪૮માં અંગ્રેજીમાં એટલે કે ઇંગ્લિશમાં પ્રગટ થઈ હતી. આ નવલકથાનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ રાજેન્દ્ર જોશીએ કર્યો છે. ઈ.સ.૧૯૯૮માં તેમને અનુવાદ કરેલો છે. પ્લેગ નવલકથા પાંચ ભાગમાં વિભાજિત છે. પહેલા ભાગમાં આઠ પ્રકરણ બીજા ભાગમાં નવ પ્રકરણ ત્રીજા ભાગમાં કોઈ પ્રકરણ પાડયાં નથી. ચોથા ભાગમાં સાત પ્રકરણ અને પાંચમા ભાગમાં પાંચ પ્રકરણમાં વિભાજિત છે. કુલ ૩૨૪ પૃષ્ઠમાં આ નવલકથા વહેંચાયેલી છે.

આ નવલકથાના બનાવો ઈ.સ.૧૯૪૮માં ઓરાનમાં બન્યા હતા. આ બનાવો માટે ઓરાન કંઈ યોગ્ય સ્થળ નહોતું ઓરાન તો અલ્જીરિયાને સીમાડે આવેલું એક સામાન્ય શહેર છે ત્યાં ફ્રેંચ વિભાગના પ્રિફેક્ટનું હેડક્વાર્ટર છે. અને તે મોટું બંદર છે.

૧૬ એપ્રિલની સવારે ડોક્ટર રિયો જ્યારે ઓપરેશન થિયેટરની બહાર નીકળ્યા ત્યારે એમને પોતાના પગ નીચે કોઈક નરમ પદાર્થનો સ્પર્શ મહેસૂસ થયો. તેમને જોયું કે સીડીની વચોવચ એક મરી ગયેલો ઉંદર પડ્યો હતો. ત્યારે ડોક્ટરે પગ વડે ઠેસ મારીને ઉંદરને એક બાજુ ખસેડી દીધો હતો. અને તેના વિશે વધારે કશું વિચાર્યા વિના સીડી પરથી નીચે ઉતારવા લાગ્યા. સડક પર જતાં પહેલાં એમને વિચાર આવ્યો કે સીડી પર આ મરેલો ઉંદર ક્યાંથી આવ્યો હશે? તેમણે બિલ્ડિંગના ચોકીદારને બોલાવ્યો અને ઉંદરને બહાર ફેંકાવી દેવાનો આદેશ કર્યો. તેમનો આ આદેશ સાંભળતાની સાથે વૃદ્ધ ચોકીદાર માઈકલે જે પ્રતિભાવ દર્શાવ્યો તે જોઈને ડોક્ટરને થયું કે વાત એટલી બધી સામાન્ય નથી. માઈકલ ઘણો બેચેન થઈ જતો હતો. તેને લાગ્યું કે આખા બિલ્ડિંગમાં એક પણ ઉંદર નથી તો આ ઉંદર ક્યાંથી આવ્યો? ડોક્ટરે કહ્યું કે ઉંદર જ હતો ને એમાં શું થઈ ગયું. હશે સીડી પર આવીને મરી ગયો હશે. પરંતુ માઈકલને વિશ્વાસ હતો કે પોતાની વાત એકદમ સાચી છે આખી બિલ્ડિંગમાં એક પણ ઉંદર જોવા જ મળ્યો ન હતો. તેને લાગ્યું કે કોઈ બહારથી નાખી ગયું હશે. અથવા એવું પણ બની શકે કે કોઈ તોફાની છોકરાઓ પણ નાખી ગયા હોય.

એ દિવસે સાંજે જ્યારે ડોક્ટર રિયો પોતાના ફ્લેટની સીડી પર થઈને ફ્લેટના બારણે ઊભા રહી ચાવી શોધતા હતા. ત્યારે એમણે જોયું કે કોરીડોરના અંધારીયા ખૂણામાંથી એક મોટો ઉંદર તેમની તરફ આવી રહ્યો હતો. તેમને જોયું કે ઉંદર ગડથોલાં ખાતો ચાલી રહ્યો હતો. એની ઝુંવાટીદાર ચામડી ભીંજાયેલી લાગતી હતી. એ થોડીવાર થોભ્યો અને ચાલતાં ગબડી ન જાય એ રીતે સમતોલન જાળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં તે ડોક્ટર તરફ આગળ વધવા લાગ્યો. પછી તે થોભી ગયો ને એક ચીસ પાડતો ગલોટિયું ખાઈને ઢળી પડ્યો. એનું મોઢું ફાટી ગયું હતું અને એમાંથી લોહીની ધાર નીકળવા લાગી હતી. એકાદ ક્ષણ એની તરફ જોઈને પછી ડોક્ટરે ફ્લેટનું બારણું ખોલ્યું.

ડોક્ટર રિયો ઉંદરના વિશે કંઈ વિચારતા ન હતા. પણ લોહીની પેલી ધાર જોઈને એમનું મન એમની પત્ની તરફ ખેંચાયું. છેલ્લા એક વર્ષથી તેમની પત્ની બીમાર હતી. એમની પત્નીને હિલ - સ્ટેશન પર આવેલા એક સેનેટોરિયમમાં દાખલ કરવાની હતી તેમને જોયું કે તેમની પત્ની બેડરૂમમાં આરામ કરે છે. ત્યારે ડોક્ટરે માત્ર એટલું જ કહ્યું કે તારે કાલે લાંબી અને થકવી નાખે એવી મુસાફરી કરવાની છે. ત્યારે તેમના પત્ની કહે છે કે મને બહુ સારું લાગે છે. ડોક્ટરે રિયોની પત્નીની ઉંમર ત્રીસેક વર્ષની હતી.

બીજા દિવસે ૧૭ એપ્રિલ આઠ વાગે જ્યારે ડોક્ટર બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે પોર્ટરે એમને ઊભા રાખીને કહ્યું કે ડોક્ટર સાહેબ કોઈ તોફાની છોકરાઓ હોલમાં મરી ગયા ગયેલા ત્રણ ઉંદરો નાખી ગયા છે. આ બનાવથી બેચેન થઈ ગયેલા રિયોએ મનોમન નક્કી કર્યું કે સૌથી પહેલાં તો હું શહેરથી દૂર આવેલા પરાંઓમાં જઈશ. ત્યાં મારા ગરીબ દર્દીઓની તપાસ કરીશ.

ડોક્ટર રિયોની નજર સડકની બંને બાજુએ ફૂટપાથને અડીને જ કચરાની ખુલ્લી ટ્રોલીઓ પર પડી. તેમને જોયું કે તેમાં શાકભાજીના છોતરાં અને એવો બીજો કચરો ઠાંસીઠાંસીને ભરેલો હતો. અને તે ટ્રોલિયો ઉપર એક ડગનથી પણ વધારે મરેલા ઉંદર પડ્યા હતા. રોડ પર આવેલા મકાનની એક રૂમની પથારીમાં દમથી પીડાતો એક દર્દી પડી રહ્યો હતો. તેને શ્વાસ લેવામાં તકલીફ પડતી હતી. ડોક્ટરે જ્યારે તેને ઇન્જેક્શન આપવા ગયા ત્યારે તે વૃદ્ધ બોલ્યો તમે જોયા કે નહીં? હવે તો એ મોટી સંખ્યામાં બહાર નીકળવા લાગ્યા છે. તે વૃદ્ધ ઉંદરની વાત કરતા હતા. વૃદ્ધની પત્નીએ ડોક્ટરને કહ્યું કે પાડોશીના ઉંબરા પાસે ત્રણ ઉંદરો મળી આવ્યા છે. ત્યારે રિયોને સમજાઈ ગયું કે શહેરના આ વિસ્તારનાં લોકોની ચર્ચાનો મુખ્ય વિષય આ ઉંદરો જ છે. ત્યાર પછી ડોક્ટર રિયોને એક તાર આવ્યો છે. જે માઈકલ આપે છે. તે તાર તેમની માતાનો હોય છે. જે બીજા દિવસે આવવાના હોય છે. તેમની માતા તેમની પત્નીની ગેરહાજરીમાં ઘર સંભાળવા આવવાની હતી. ડોક્ટર રિયો તેમની પત્નીને સારવાર માટે મોકલી દે છે. પત્નીને મૂકીને આવતા પ્લેટફોર્મની બહાર નીકળતાં રિયોને ગેઈટ પાસે પોલીસ મેજિસ્ટ્રેટ મિસ્ટર ઓથો મળી ગયા. તેમને ઉંદરો વિશેની વાત કરી અને કહેવા લાગ્યા કે આ તો હવે સામાન્ય બાબત બની ગઈ છે. ડોક્ટર રિયોને એક પત્રકાર મળવા આવે છે. જેનું નામ રેમન્ડ રેમ્બર્ટ હતું. તેણે ડોક્ટર રિયોને જણાવ્યું કે: ‘પેરિસના એક અગ્રણી દૈનિક સમાચારપત્રે ફ્રાન્સમાં રહેતા અરબી લોકોની રહેણીકરણી એમની પરિસ્થિતિ અને ખાસ તો એમના વિસ્તારની ગંદકી વિશે એક રિપોર્ટ લખવાનું કામ એને સોંપ્યું હતું. (૧) પૃષ્ઠ =13

ડોક્ટર રિયો રેમન્ડ રેમ્બર્ટને કહે છે કે:

“તમે કોઈ ‘સેન્સશનલ ન્યુઝ’ની શોધ કરતા હો તો તમારે મરી ગયેલા ઉંદરો વિશે કંઈક લખવું જોઈએ. આજકાલ શહેરમાં ઠેર ઠેર મરેલા ઉંદરો જ જોવા મળશે.”(૨) પૃષ્ઠ =1૪

૧૮ એપ્રિલની સવારે ડોક્ટર જ્યારે પોતાના મમ્મીને સ્ટેશનથી રિસીવ કરીને પાછા આવતા હતા ત્યારે તેમણે જોયું કે લગભગ એકાદ ડગન જેટલા ઉંદર મળી આવ્યા હતા. સડકની બધી કચરાપેટીઓ ઉંદરોથી ઉભરાઈ ગઈ હતી. ડોક્ટર રિયો એ આ વાતની જાણ મ્યુનિસિપાલિટીને કરી અને સફાઈ કામદારોને જલ્દીથી કોઈ પગલું ભરવું જોઈએ એવું તેમને જણાવવામાં આવ્યું. ૧૮ એપ્રિલના રોજ ફેક્ટરીઓ અને ગોદામોમાં મરી ગયેલા કે મરવા પડેલા ઢગલાબંધ ઉંદરો મળી આવ્યા હતા. ધીમે - ધીમે થોડા દિવસોમાં પરિસ્થિતિ વધારે વણસી ગઈ. રોજ સવારે મરી ગયેલા ઉંદરોની લાંબી વણજાર પડેલી મળી આવતી હતી. દરેક ઉંદરના નસકોરા પર લાલ ફૂલની જેમ લોહીની ગાંઠ જેવું કંઈક જણાતું હતું. ૨૫ એપ્રિલે શરૂ કરાયેલા બુલેટિનની શરૂઆતમાં પહેલા જ આ સમાચાર હતા કે “આજના દિવસ દરમિયાન ૬૨૩૧ મૃત ઉંદરોને ભેગા કરીને બાળી નાખવામાં આવ્યા.” (૩) પૃષ્ઠ =૧૮ ત્યારબાદ વૃદ્ધ માઈકલ બીમાર પડે છે. તેને ૧૦૩ ડિગ્રી તાવ રહેતો હતો. ગળું, બગલ અને જાંઘની ગાંઠો સુજી ગઈ હતી તેને તેના શરીરની અંદર આગ લાગી હોય તેવું મહેસૂસ થતું હતું. માઈકલનું ટેમ્પરેચર અચાનક ૧૦૪ ડિગ્રી સુધી થઈ જાય છે. અને તેને ઊલટી થવા માંડે છે અને અચાનક તેનું અવસાન થાય છે.

નવલકથાનું એક મહત્વનું પાત્ર છે જીનતારો. જીન તારો ઓરાનમાં ફરવા આવ્યો છે. તે ઓરાનમાં આવ્યો ત્યારથી ડાયરી લખવાની શરૂઆત કરી હતી. તે પોતાની ડાયરીમાં બધું નોંધ કરતો હતો. નવલકથામાં આગળ વધતા ડોક્ટર રિયોના સહયોગી ડોક્ટર કાસ્તેલનું પાત્ર આવે છે. જે રિયોને મળવા આવે છે. જેમણે જીવનમાં ઘણાં વર્ષો ચીનમાં ગાળ્યાં હતા. ત્યાર પછી 'પ્લેગ' મહામારી જાહેર કરવામાં આવે છે અને કહેવાય છે કે:

દુનિયામાં વારંવાર મહામારી ફેલાય છે. પણ જ્યારે નીલ આકાશને ચીરીને કોઈ મહારોગ આપણા માથે તૂટી પડે છે. ત્યારે કોણ જાણે કેમ આપણે માની જ નથી શકતા. ઇતિહાસમાં જ્યારે યુધ્ધો લડાય છે, ત્યારે ત્યારે પ્લેગ પણ ફેલાય છે. છતાં પ્લેગ હોય કે યુદ્ધ બંને પ્રજાને કોઈ જાતની પૂર્વ ચેતવણી આપ્યા વિના આવી પડે છે.”(૪) પૃષ્ઠ=૪૧

ઓરાન શહેરમાં પહેલાં તો મરેલા ઉંદરો ચારે તરફ દેખાવવા લાગે છે. ત્યાર પછી એક સરખા લક્ષણો ધરાવતા માનવરોગીઓની સંખ્યામાં વધારો થવા લાગે છે. પ્રારંભિક સમયમાં પ્લેગના લક્ષણો વિશે કોઈને જાણ ન હતી. ત્યારબાદ પ્લેગના લક્ષણો સ્પષ્ટ થતા પ્લેગને 'મહામારી' તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. અને આખા શહેરને જગતથી વિખૂટું પાડી દેવામાં આવે છે. કોઈ શહેરમાંથી બહાર ના જઈ શકે કે કોઈ શહેરમાં પ્રવેશી ન શકે. બહારગામ ગયેલા લોકો બહાર અટવાઈ પડે છે. અને શહેરના મુલાકાતીઓ શહેરમાં ફસાઈ જાય છે. આમ એમના વિરોધ - દેખાવોને લીધે અંધાધૂંધીમાં વધારો થાય છે. આમ શહેરમાં તમામ પ્રકારના પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવે છે. તમામ પ્રકારની આયાત- નિકાસ પર પણ યુસ્ત પ્રતિબંધ લાગવાને કારણે લોકો વધુમાં વધુ ચીજવસ્તુ ખરીદીને તેની સંગ્રહાખોરી કરવા લાગ્યા અને તેને કારણે વેપારીઓએ દરેક ચીજવસ્તુ ખરીદીને તેની સંગ્રહાખોરી કરવા લાગ્યા અને તેને કારણે વેપારીઓએ દરેક ચીજવસ્તુ પર ભાવ વધારો કર્યો હતો. આ વધારાના લીધે દાણચોરીમાં તેજી ફાટી નીકળે છે. તો બીજી તરફ લોકો પ્લેગ મહામારીને કારણે ઘડાઘડ મરી રહ્યા છે. આ બધું જોતા લોકોનો ડોક્ટરો પરથી વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે. નવલકથામાં આગળ વધતાં સર્જકે માનવીની સંવેદનાઓ અને વ્યથાને ખૂબ આબેહૂબ રીતે ઉજાગર કરી આપ્યું છે. તેમાં મહામારીને કારણે શહેરમાં જે પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યા છે. તેમાં એક વ્યક્તિથી બીજી વ્યક્તિને વિખૂટા પડવાની વેદનાને સર્જકે અહીં નિરૂપી છે. નવલકથામાં આવતા લગભગ બધા જ પાત્રો એકબીજાથી દૂર થવાની લાગણી અને વિરહ અનુભવે છે. કોઈને પોતાનું પ્રિયજન મરી ગયું છે તેનું દુઃખ છે તો કોઈને વૈભવી ભૌતિક સુવિધાનો વિરહ છે.

આમ છેવટે તો પોતે પ્લેગ પોતે જ થાકી ગયો હોય એમ આપોઆપ ઠરવા લાગે છે. મરનારા લોકોનું પ્રમાણ ઘટવા લાગે છે. અને ફરી પરિસ્થિતિ કાબૂમાં આવતા શહેરની સરહદો ખોલી નાખવામાં આવે છે. સગાંસંબંધીઓ અને વિખૂટાં પડેલાં પ્રેમીઓ ફરી એકમેકને મળે છે. ચર્ચમાં ઘંટ વાગે છે. અને લોકો રાહત અનુભવે છે.

આ નવલકથા આલ્બેર કામૂએ પોતાના સ્વાનુભાવના આધારે રચી છે. તેમને પ્લેગના આધારે થતાં યુદ્ધની પણ સાથે સાથે વાત કરી છે. ટૂંકમાં આપણે કહી શકીએ કે જર્મની દ્વારા ફાન્સ પર ચડી બેસવું હિંસા, સત્તાભૂખ, માનવીની લાચારી આ બધી બાબતોને કામૂએ નવલકથામાં પ્લેગના પ્રતિક દ્વારા રજૂ કરી છે.

નવલકથાના અંતમાં સર્જક આલ્બેર કામૂએ પોતાની વાત મૂકતા ખૂબ સચોટતાથી કહ્યું છે કે:

‘પ્લેગના જંતુઓ કદી મરતાં નથી. હંમેશને માટે લુપ્ત પણ થઈ જતાં નથી. તે તો વર્ષો સુધી ફર્નિયર પર અને કપડાં મૂકવાના કબાટમાં છુપાઈને સૂતાં રહે છે તે શયન ગૃહોમાં ભોયરામાં પેટીઓમાં અને પુસ્તકોની અલમારીઓમાં છુપાઈને યોગ્ય અવસરની રાહ જોતા રહે છે. અને કદાચ ફરી તેવો દિવસ આવશે જ્યારે માનવ જાતનો નાશ કરવા અને એને જ્ઞાન આપવા માટે પ્લેગ ફરી ઉંદરોને ઉશ્કેરીને કોઈ એકાદા સુખી શહેરમાં મોકલી આપશે.’(૫) પૃષ્ઠ=૩૨૪

ઉપસંહાર:

આમ, પ્લેગ નવલકથામાં સર્જક આલ્બેર કામૂએ જે પ્લેગની મહામારીનું નિરૂપણ કર્યું છે. અને તે વખતે જે પરિસ્થિતિ હતી એ જ પરિસ્થિતિ આજે વર્તમાન જીવનમાં કોરોનાની મહામારીમાં મહેસૂસ કરી શકાય છે અને કોરોનાની મહામારીને ધ્યાનમાં રાખતા બધાને સૌથી પહેલા ફેલાયેલી પ્લેગ મહામારી યાદ આવી જાય છે. આજે પણ વર્તમાન સમયમાં આ જ પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ છે.

પાઠટીપ:-

1. પ્લેગ – લેખક- આલ્બેર કામૂ - અનુવાદક રાજેન્દ્ર જોશી – પુષ્ટ નં = ૧૩
2. એજન, પુષ્ટ નં = ૧૪
3. એજન, પુષ્ટ નં = ૧૮
4. એજન, પુષ્ટ નં = ૪૧
5. એજન, -પુષ્ટ નં=૩ ૨૪